

Duško Kečkemet

KNJIGA ROBERTA ADAMA O DIOKLECIJANOVOJ PALAČI U OBITELJSKOJ PREPISCI

UDK: 72.021.2(497.5 Split):929 R. Adam "1757/1764"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15.IV. 1994.

Duško Kečkemet
58000 Split HR
Trogirska 6

Na temelju prepiske između Roberta Adama i njegove obitelji opisuje se rad ovoga britanskog arhitekta i njegovih suradnika na knjizi "Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia, London 1764".

Kratak boravak britanskog arhitekta iz Škotske Roberta Adama (1728.-1792.) sa suradnicima, Charlesom Louisom Clérisseauom (1721.-1820.) i dva crtača, u Splitu 1757. i daljnji sedmogodišnji rad na reprezentativnoj knjizi "Ruševine palače cara Dioklecijana u Splitu u Dalmaciji" (London, 1764.)¹⁾ dokumentirani su isključivo arhivskom građom u Škotskom arhivu u Edinburghu: prepiskom Roberta i brata mu Jamesa s obitelji i rukopisom neobjavljenoga opširnog predgovora Adamovoj knjizi.²⁾ Tim su se pismima, više ili manje, koristili autori koji su se bavili proučavanjem života i rada Roberta Adama (posebno u vezi s njegovim boravkom u Splitu i radom na spomenutoj knjizi), osobito John Fleming, Petar Šegedin i Ian Gordon Brown.³⁾

Iz kataloga od nekoliko stotina pisama odabrao sam u navedenom ar-

J. Tassie: Robert Adam

hivu u Edinburghu njih pedesetak što se odnose na Adamovo putovanje u Split i na daljnji rad na opremi knjige o Dioklecijanovoj palači. Iz Splita ljeta 1757. sačuvano je, nažalost, samo jedno Adamovo pismo (objavio ga je u cjelini P. Šegedin), ali opširni neobjavljeni Adamov predgovor (što sam ga u prijevodu objavio) dopunjuje podatke iz toga pisma.⁴⁾

Godine 1754. odlazi mladi škotski arhitekt Robert Adam iz Edinburgha u Rim. Bio je to tada uobičajeni "Grand Tour" europskih arhitekata i umjetnika na daljnju izobrazbu u antičkim spomenicima bogatome Rimu. Ta će njegova klasična praksa trajati od 1754. do 1757., a bit će okrunjena posjetom Splitu i proučavanjem i snimanjem Dioklecijanove palače.

Već 1755. upoznaje Roberta Adam u Italiji francuskog slikara i ljubitelja antičke arhitekture Charlesa Louisa Clérisseaua, prijateljuje s njim, surađuje u istraživanju i crtanju rimskih ruševina, beskrajno ga hvaleći u pismima braći i sestrama u Škotskoj. Upoznaje također i poznatog talijanskog grafičara, jednako zanesenog antikom, Giovannija Piranesija.⁵⁾

Sljedeće godine, 1756., radi Robert Adam na ispravicima podataka o antičim građevinama u knjizi A. B. Desgodetza "Edifices antiques de Rome", objavljenoj u Parizu 1682. i 1695. godine, s namjerom da sam izda knjigu o rimskim spomenicima s tim ispravcima.⁶⁾

U proljeće 1757. doznajemo iz Adamovih pisama sestrama Jenny i Betty da toga ljeta namjerava otputovati u Dalmaciju, prije nego se vrati u Englesku, u London, gdje je odlučio nastaniti se i djelovati kao arhitekt. Osim Clérisseaua našao je još dva suradnika koji će mu pomoći u snimanju Dioklecijanove palače.⁷⁾

Otputovavši iz Rima u lipnju 1757. i zadržavši se tjedan dana u Padovi, piše Robert Adam sestri Peggy iz Venecije 6. srpnja da je posjetio engleskog konzula Smitha koji će mu dati preporuku za gradskog kneza u Splitu i tako omogućiti arheološka iskopavanja i istraživanja.⁸⁾

Najzanimljivije nam je svakako pismo Roberta Adama bratu Jamesu u London iz Splita 6. kolovoza 1757. To je jedino njegovo sačuvano pismo iz Splita, gdje je boravio od 22. srpnja do 11. kolovoza. Piše mu o dolasku u Split, gdje se odmah sa slikarom Ch. L. Clérisseauom i crtačima Agostinom Bruniasom i Laurentom-Benoitom Devezom prihvatio posla. "Od toga dana sve do danas bio sam zauzet proučavanjem starina ovoga grada, pa se nadam da ću ostvariti djelo veoma zanimljivo javnosti, jer će se razlikovati od svega onoga što je do sada objavljeno." No u tom je poslu odmah naišao na prepreke koje su mu gotovo onemogućile daljnji rad. Gradski mletački knez sumnjičio ga je kao špijuna koji snima utvrđenja. Omogućen mu je daljnji rad tek na zalaganje zapovjednika mletačke pješadije u Splitu, inače Škota, generala Williama Graemea, kojega je Adam prije poznao, i zapovjednika u Graemeovoj vojsci i vojnog inženjera kneza Antuna Markovića, "ljubitelja arhitekture i strasnog obožavatelja starih građevina".⁹⁾ Tako je Adamova ekipa daljnja istraživanja i snimanja u Splitu morala provoditi u pratnji mletačke

straže koja je nadzirala njihov rad. Adamu je stavljena na raspolaganje kuća jednoga splitskog plemića, vjerojatno iz obitelji Kavanjin Capogrosso, koja je ljeti boravila u ljetnikovcu u Sutivanu, na Braču, ali je morao u splitskog Židova unajmiti pokućstvo. Hvali obilnu i jeftinu hranu na splitskom pazaru: govedinu, perad, zečeve. Hvali uljudnost Splićana. U kazalištu ima ložu i svake večeri posjećuje predstave.¹⁰⁾ Opširnije opisuje boravak i rad u Splitu u navedenom neobjavljenom predgovoru, a djelomično i u onom objavljenom u monografiji.

U sljedećim pismima Roberta i Jamesa Adama zanimaju nas ponajprije podaci o pripremanju objavljivanja knjige o Dioklecijanovoj palači. Tako u pismu od 1. studenoga 1757. (vjerojatno iz Venecije) Robert izvještava brata Jamesa da je proveo u Splitu svega pet tjedana, radeći s tri suradnika, što je više nego Robert Wood u Palmyri sa samim jednim pomoćnikom, pa je uvjeren da će njegova knjiga biti bolja od Woodove. Iz tog pisma još doznajemo kako je odlučio da ne tiska svoj vrlo opširni predgovor knjizi, pa je tražio tko bi mogao prikladno njegov tekst sažeti i iznova napisati. Autora je našao u svojemu rođaku Williamu Robertsonu (1721.-1793.), istaknutome povjesničaru, inspiratoru glasovite Gibbonove povijesti Rimskoga Carstva. "Ne znam kako izraziti iznenađenje i divljenje Williamovu Predgovoru. Prekrasno je sročeno i u svega nekoliko redaka iskazuje sve ono za što bi svakom drugom povjesničaru ovoga doba trebale mnoge stranice. Ako postoji još nešto što me može još više uvjeriti u njegovu sposobnost, onda je to upravo majstorstvo kojim je sročio moj Predgovor." Robert je ipak na marginama Robertsonova teksta pribilježio neke svoje primjedbe. Iz pisma zaključujemo da namjerava tiskati ponudu za predbilježbu na knjigu (kako je tada bio običaj za tako reprezentativna izdanja – pa i za nešto kasnije djelo Lavalléa i Cassasa), ali to ne može dok ne utvrdi koliko će graviranih tabla sadržavati djelo.¹¹⁾

Na putu kući, iz Augsburga piše sestri Betty da u tome gradu ima dosta gravera koji će mu trebati u graviranju veduta i tehničkih nacrtu Splita i Dioklecijanove palače.¹²⁾

Mjesec dana kasnije piše sestri Nelly iz Rotterdama. Zadržao se u Nizozemskoj da je razgleda, ali i da dovrši crteže Dioklecijanove palače, prije nego ih daje gravirati.¹³⁾

Sljedeće pismo koje nas zanima piše James Adam iz Londona 1. veljače 1758. sestri Nelly u Edinburgh. Robert i James su se smjestili u Londonu, dok je obitelj ostala u Edinburghu. Tu su braća započela karijeru kao sve istaknutiji i sve traženiji arhitekti, projektirajući ili pregrađujući ranije gradske kuće ili ladanjske dvorce u tada suvremenom klasicističkom stilu. Ubrzo će se sva četiri brata Adam udružiti u jedno vrlo poslovno projektantsko-izvođačko poduzeće koje će dati pečat arhitekturi, unutrašnjoj arhitekturi i primijenjenoj umjetnosti cijele Velike Britanije, a donekle i ostalih europskih i američkih zemalja.

U nedoumicu dovodi Jamesovo pisanje da Bob (Robert) namjerava da prvo njegovo objavljeno djelo budu "Splitske ruševine", ali mu je za to djelo potreban "predgovor koji bi opisao povijest toga grada, trgovinu i stanovništvo". Isto tako i kratak opis života cara Dioklecijana, graditelja palače. On sebe ne smatra sposobnim za takvo što, kako s obzirom na znanje jezika i potrebu konzultiranja stručnjaka, tako i s obzirom na nedostatak vremena. S druge strane, ne bi želio da svijet dozna da je to napisao netko drugi. James misli da bi taj predgovor mogao napisati škotski svećenik, njihov rođak, John Drysdale, ali ne zna hoće li on to prihvatiti i uspjeti obaviti.¹⁴⁾ To je u proturječju s Robertovim ranijim pismom Jamesu (ako nadnevcu na pismima nisu pogrešni) u kojemu doznajemo da je već dobio prepravljene predgovor iz pera Williama Robertsona.

James Adam je, nakon Roberta, poduzeo svoj "Grand Tour" u Rim. On je nastavio i Robertovu suradnju s Clérisseauom. Robert smatra da bi Clérisseau mogao nastaviti rad na korigiranom i dopunjenom izdanju Desgodetzove knjige i crtati rimske vedute i ostatke antičkih građevina. To nam je pismo zanimljivo i zbog Robertova stava u odnosu na Clérisseaua, na njegov doprinos njegovim izdanjima i zasluži i slavi nakon tih izdanja, što je Robert Adam htio uskratiti svom suradniku i zadržati slavu samo za sebe. On se slaže da Clérisseau za graviranje te knjige dobije trećinu utrška, ali ne i s time da bude spomenut kao suautor. Čak nalazi prozirnu izliku da bi, tobože, njegovo francusko ime moglo pokvariti prodaju knjige u Engleskoj, pa bi i on dobio manje od njezine prodaje.¹⁵⁾ To ćemo zatajivanje Clérisseauove suradnje zamijetiti i u knjizi o Dioklecijanovoj palači.

U Jamesovu odgovoru Robertu govori se o istome problemu s Clérisseauom. Ujedno se spominje prijedlog da se knjiga (zacijelo o Dioklecijanovoj palači) posveti nekom koji se navodi samo inicijalom D.¹⁶⁾

Sljedeće Robertovo pismo Jamesu obiluje podacima o suradnji s mletačkim i londonskim graverima na ilustracijama splitske knjige. Upravo je rad gravera otežao dovršavanje knjige. U Veneciji je Clérisseau nadzirao graviranje svojih crteža u najpoznatijih tadašnjih mletačkih gravera Francesca Bartolozzija, Francesca Zuchija i Paola Santinija te rimskoga grafičara Domenica Cunega, dok je Robert u Londonu nadzirao rad engleskih gravera tehničkih nacrti za knjigu, Edwarda Rookera, Francis Pattona, Anthonyja Walkera, Jamesa Basirea, Petera Mazella, Johna Greena i dr.

"Što se tiče 'Splita', mislim da slabo napreduje", pisao je Robert. "G. Duff u Veneciji kaže da ako Clérisseau ne bude svojom nazočnošću tjerao Bartolozzija na rad, table neće biti dovršene iduće godine... Uključenje jednoga bistrog momka da radi obrise omogućilo bi Bartolozziju da radi sjenčenja." Posveta knjige smije se objaviti tek pred objavljivanje knjige. Francis Patton je već izgravirao tlocrt palače, Jupiterov hram (mauzolej) i Bakhov (Jupiterov) hram, Anthony Walker je dovršio grafiku Porta Aurea, a John Green napreduje s vanjskim zidovima Palače. Edward Rooker će gravirati pročelje mau-

zoleja. "Bude li i crtež unutrašnjosti toga istog hrama dobro graviran, neće se trebati stidjeti ni Palmyre ni Balbeca (R. Wooda)..." James Basire uništio je ploču vanjske strane malog hrama. On je i Jamesu Stuartu radio loše grafike (Atene). Veli da hrabro nastavlja s tablama što ih izvode engleski graviri, da bi potaknuo Clérisseaua na požurivanje mletačkih gravera.¹⁷⁾

I u sljedećem pismu Jamesu Robert veli da se u požurivanju gravera koristi svima raspoloživim lukavstvima i varkama. Žali se na lijenost Edwarda Rookera, ali će Francis Patton bolje gravirati "Jupiterov hram". Njegovu će sposobnost vidjeti na graviri maloga hrama što je izvodi. Walkeru će povjeriti graviranje jednog od dugih presjeka palače. John Green je otputovao u Oxford s dva nacrtu vanjskih ruševnih zidova palače i čitavim gornjim dijelom i otada od njega nema vijesti. Očekuje Clérisseauovu obavijesti kada će biti gotove mletačke gravire. On im je zaprijetio da će ih sam gravirati, ne bi li ih požurio. Sljedećim Clérisseauovim pismom očekuje probni otisak duge vedute Splita, graviru koju je Bartolozzi gotovo dovršio, premda gunda na Clérisseauov honorar za nju. (To svoje nezadovoljstvo ugravirao je jedva primjetljivo Bartolozzi na ploči s natpisom na fontani na zapadnome dijelu splitske obale.)

(Pokusne otiske, s Robertovim i Jamesovim marginalnim primjedbama otkupila je nedavno National Library of Scotland, pa su one bile eksponati jubilarne izložbe o Robertu Adamu i Dioklecijanovoj palači u Edinburghu 1992. i u Londonu 1992.-93.) Piše i o nekim tablama koje treba pronaći u Rotterdamu, jer bi bilo šteta da ih se izgubi. Na probnom otisku što mu ga je Clérisseau poslao treba obaviti nekoliko ispravaka.¹⁸⁾

U prosincu 1758. piše Robert Adam iz Londona bratu Jamesu u vezi s predbilježbama za knjigu o Dioklecijanovoj palači kako bi bilo poželjno da se među njima nađu i imena okrunjenih glava, Pape, kardinalâ i ostalih uglednika. Osim o engleskom, radi se i o pruskome kralju (Fridriku II. Velikom) jer bi "njegovo ime prodalo 100 primjeraka u gradu uz pomoć jednoga kićenog oglasa u dnevnom tisku".

Zanimljivo je da o tim problemima zajednički raspravlja (čak i glasuje) cijela obitelj Adam, ne samo četiri brata (koji su tvorili poduzeće), Robert, James, William i John, već i majka Mary i četiri sestre: Jenny (Janet), Peggy (Margaret), Nelly (Helen) i Betty (Elizabeth).¹⁹⁾

Sljedeće pismo u kojemu ima podataka o radu na monografiji Dioklecijanove palače je ono Jamesovo (?) iz Venecije sestri Jenny, u ljeto 1760. Piše da Zucchi traži previše za graviranje presjekâ i pročelja Vestibula (Peristila). U Londonu bi možda bilo jeftinije, ali su Zucchijeve gravire za Desgodetzovu knjigu savršene, pa Clérisseau misli da bi sve arhitektonske crteže trebalo poslati iz Londona u Veneciju na graviranje. On bi volio da je i plan Splita graviran u Veneciji, jer bi bilo bolje od Rookerove gravire. James očekuje da mu pošalju "njemačke ploče" i papir za tiskanje.²⁰⁾

U drugome pismu piše James iz Venecije Nelly o prebacivanju gotovih ploča iz Venecije u Englesku.²¹⁾

James zatim izvješćuje Betty da je Clérisseau primio iz Pariza pismo u kojemu ga pitaju hoće li knjiga biti prevedena i na francuski, jer da su "očekivanja tamošnjih obrazovanih ljudi velika". James traži da mu Robert pošalje sve probne otiske tabla graviranih u Engleskoj, da bi u Veneciji, zajedno s onima tu izrađenima, na temelju svih mogli sastaviti opise pojedinih tabla za knjigu.²²⁾

Malo zatim James piše Peggy, također iz Venecije: "Clérisseau smatra da su neki od primljenih probnih otisaka pretamni te će ih vratiti Bobu (Robertu) retuširane, zajedno s primjedbama. Smatra da su bolji od očekivanoga, ali ni blizu tako dobri kao njegovi od opata (Paola Santinija), za koje kaže da će na dobrom papiru u engleskoj tiskarskoj boji izgledati sasvim drugačije. Mene su otisci koje mi je ovdje pokazao oduševili."²³⁾

Podacima o našoj knjizi obiluje Robertovo pismo iz Londona Jamesu u Veneciju, također iz srpnja 1760. Šalje mu popis svih tabla (grafika) što su zgotovljene u Londonu, da bi James mogao znati do kojega je stupnja posao na knjizi dospio i da bi mogao prema tome uskladiti graviranje u Veneciji. Najprije slijedi popis od 28 tabla što su izrađene u Veneciji, a sada su u Londonu. Zatim navodi 10 tabla koje se još izrađuju u Veneciji. Želio bi da naslovni crtež knjige izradi Piranesi. Potom navodi 14 tabla koje su u Londonu izradili Patton, Rooker, Basire, Walker, Mazell i Sandby. Ukupno je 61 tabla. Vjeruje da bi do sljedeće zime mogle sve table biti gravirane, ali ne vjeruje da će do tada sve biti i otisnute za knjigu, a treba uzeti u obzir kako stoji s predbilježbama i prigodnim razaslanim najavama knjige. Ni o papiru za knjige nije još ništa doznao.

Robertu nije ugodno što se Clérisseau u Veneciji hvali svojim crtežima koje je, kako priča, izradio pod Adamovim nadzorom, pa su to engleski putnici već razglasili i po Engleskoj. Kad se to već znade, Robert se više ne usuđuje pod crteže staviti natpis da ih je on nacrtao (R.A. delin.). On je Clérisseaua svuda vodio sa sobom, odnosio se prema njemu vrlo prijateljski i prikladno ga plaćao, pa ga sada čude nezgodni postupci čovjeka čije vrline inače cijeni.

Pretplatnici se ne javljaju prema očekivanju, pa predlaže da malo pričeka s izdanjem knjige, jer se i inače tuže zbog učestalosti takvih izdanja. U međuvremenu ponovno pomišlja na objavljivnje dopunjene i ispravljene Desgodetzove knjige, i to na talijanskom, francuskom i engleskom jeziku; ali neka to James još drži u tajnosti, posebice da Clérisseau to ne bi izbrbljao. Zatim obavještava brata o svom radu u Londonu na zgradi Admiraliteta. Neka mu Clérisseau pošalje točan obračun izdataka za Bartolozzija i Zuccija, jer bez toga brat William – koji je bio zadužen za računovodstvo poduzeća Adamovih – ne može srediti račune.²⁴⁾

U pismu majci sljedećeg mjeseca piše James iz Venecije o sumnji u točnost Clérisseauova crteža zbog visine prozora vanjskog zida Dioklecijanove

palače. To se zacijelo odnosi na Clérisseauovu vedutu Splita s istoka, što je Robert Adam ispravio prije nego ju je Bartolozzi gravirao.²⁵⁾ To će trebati izmijeniti i u opisu te table. Kada dobije otiske ploča graviranih u Engleskoj, koje će s ostalima tvoriti cjelinu, moći će im se dodati opisi i objašnjenja na engleskom i francuskom.²⁶⁾

U drugome pismu James piše iz Venecije bratu Robertu u London o gravirama Clérisseauovih splitskih veduta i reprezentativnih pogleda na gradske ambijente. Bez obzira na buduću knjigu, dao je načiniti veći broj njihovih otisaka, tako da se mogu zasebno prodavati, pojedinačno, u parovima ili 16

Ch. Z. Clérisseau - P. Santini: Splitska luka i južno pročelje Dioklecijanove palače

panorama zajedno, koje, uokvirene, mogu ukrašavati i cijeli zid sobe. On čak savjetuje Roberta da tim grafikama opremi zidove svoje crvene sobe i tako pokaže ljudima njihov efekt. Pretpostavlja prodajnu cijenu u trgovinama gravira od 2 šilinga za svaku grafiku ili 1 funtu i 12 šilinga za komplet. U popisu navodi naslove grafika, odreda Clérisseauovih veduta. Grafiku gradskog trga naziva "Glavni trg sa šarlatanom", što nam je zanimljivo, jer se scena na podignutom podiju na trgu katkada tumačila kao predstavljanje kazališne trupe na otvorenom, a radi se o tipičnom nastupu tadašnjih šarlatana koji su izvikivali i nudili bilo ljekovite trave i ljubavne napitke, bilo vađenje zuba.²⁷⁾

U sljedećem pismu, tjedan dana potom, javlja James Robertu kako je proučio njegov popis predloženih tabla i kako mu je drago da se taj teški posao bliži kraju. Robert je naveo 61 ploču, bez kupatila Dioklecijanova stana, koju je predložio Clérisseau. Predlaže da ispuste tablu akvedukta i malu s pogledom na "Cortile", jer te dvije nisu još ni započete. On je dao prevesti na talijanski oglas (ponudu) za pretplatu i angažirao nekoliko poznavatelja umjetnosti da je proguraju i među plemstvom. Misli da je ispravan Robertov prijedlog da se objavljuvanje knjige o Splitu odloži do druge zime. Na taj će način biti vremena kako za prikupljanje pretplata, tako i za tiskanje knjige. Ponovno raspravlja o mogućnosti Robertova potpisivanja grafika Clérisseauovih veduta i savjetuje mu da to može učiniti, jer će tek četvrtina čitatelja znati pravo stanje.²⁸⁾

U rujnu iste 1760. godine piše James sestri Betty iz Venecije da se vratio iz Pule (gdje je snimio amfiteatar, slavoluk i hram). U vezi sa splitskom knjigom veli da "idealizirana veduta Dioklecijanovih kupatila neće biti izrađena jer ima primjedaba na nju. Slažem se s Bobovim (Robertovim) argumentima da treba sačuvati visoke prozore na Dioklecijanovu cubiculu i cenatiju, a to će biti tvrd zalogaj za kritičare". Slaže se s Robertom da je dobro odgoditi izdavanje knjige do početka sljedeće zime, više od 12 mjeseci. Ipak ne smiju previše kasniti od roka (navedenog u pozivu na pretplatu), jer postoje prigovori na kašnjenje drugih sličnih izdanja. "Prilika W. Robertsona je vrlo povoljna za završni rad na opisima i ostalom. Prije nego završim s Bobom, moram ga obavijestiti o jednoj okolnosti o kojoj sam mnogo razmišljao u vezi s onim što mi je nedavno pisao o stavljanju njegova imena na grafike Splita. Razmišljajući o tome, promijenio sam prijašnje mišljenje i smatram da je bolje na sve perspektive staviti Clérisseauovo ime. Razlozi su sljedeći: prvo, javnosti je poznato iz samog njegovog predgovora da je poveo Clérisseau sa sobom, a oni Englezi koji poznaju Clérisseuana pogađaju razlog tome i moraju biti svjesni da je ovaj izradio većinu tih perspektiva, te, ako Bob to prizna, to će izgledati daleko poštenije i iskrenije nego posezanje za zaslugama koje pripadaju drugome. Osim toga, ako se sva prava arhitektura pripíše Bobu, time njegovo autorstvo cijeloga djela neće biti manje nego što bi bilo da je on radio i perspektive. Time je i njegovo napredovanje kao arhitekta isto, jer je onaj drugi bio samo slikar, kakvu ćemo predodžbu u Engleskoj lako stvoriti. Drugi je razlog prodaja gravira odvojeno od knjige, kada će biti bolje da se na njima nalazi Clérisseauovo ime nego Bobovo, a to radi zadržavanje stanovitog dostojanstva. Ovi su razlozi kod mene već dobili takvu težinu da sam se u svemu potpuno odlučio držati ovoga, radije nego se izložiti neugodnostima. Volio bih znati Bobovo mišljenje, odnosno primjedbe o ovome."²⁹⁾

O priličnoj proizvoljnosti u crtanju postojeće situacije ostataka Dioklecijanove palače svjedoči Jamesovo pismo sestri Peggy iz Venecije u rujnu te 1760. godine: "U prilogu šaljem pola geometrijskog prikaza ruševina morskog zida u svezi s kojim i ja i Clérisseau mislimo da sve eventualne izmjene

treba raditi na njemu, a ne na pogledu na zid koji je šteta mijenjati, dok se ovome ne može naškoditi. Clérisseau je na njemu uradio neke izmjene pa su lukovi nešto dorađeniji, kako bi odgovarali onima s vedute. I stupovi venecijanskoga prozora su restaurirani, od čega ne može biti štete jer su, premda ih sada nema, nekada bili tu i budu li to budući putnici ikada kritizirali, neka pretpostave da su stupovi bili tu u Bobovo vrijeme.³⁰⁾

A sedam dana potom piše James bratu Williamu da obavijesti Roberta kako se slaže s njime u vezi s vedutom Splita i da je odustao od graviranja pročelja Vestibula, što je zapravo ponavljanje "velikog trga ili cortilea". Graviru akvedukta će dati načiniti da parira jednoj od onih već napravljenih. Slaže se s njime da ispuste tablu s Morlacima, jer je posve nepotrebna. Tablu sa sfingom je zadržao radi neobičnog hijeroglifa na njoj.

Obećano mu je da će se na knjigu pretplatiti mletački dužd, kao i Biblioteka sv. Marka; također neki njemački princ, kao i grof Algoretti, ali nema ni govora da bi se od njih moglo unaprijed dobiti nešto novca, prije nego vide knjigu, pa on ne očekuje da će više od pola pretplatnika i kupiti knjigu, ali je ipak korisno da budu upisani kao pretplatnici (predbilježnici), jer su mnogi od njih vrlo ugledni i to će imati učinka u Engleskoj. Prilaže mu stoga imena šest talijanskih uglednika s titulama.

"Na pojedine table treba staviti sljedeća imena gravera: La Collonade sur la Mere – P. Santini, Veneto. Sve prava arhitektura napravljena ovdje (u Veneciji) – P. Zucchi, Veneto. Svi bareljefi – F. Bartolozzi. Ostali pogledi su takva mješavina rada Bartolozzija i Santinija da Clérisseau smatra da ih ne treba uopće potpisati. P.S.: Ako želi, umjesto gornjega, Bob može potpisati table sa: L'Abatte P. Santini Veneto."³¹⁾

U pismu Betty 25. studenoga 1760. predlaže James formalni tekst posvete kralju. Zatim predlaže i tekst oglasa za pretplatu: "Kako su sve table, one gravirane u Italiji kao i one gravirane ovdje, gotovo završene, djelo će biti spremno za tiskanje za nekoliko mjeseci. Autor se stoga nada da će ga osobe koje se namjeravaju pretplatiti počastiti svojim imenom, i to do kraja svibnja iduće godine." Tako će se izbjeci navođenje točnoga nadnevka, a ipak će se dobiti imena pretplatnika.³²⁾

Slijedi kopija Robertova pisma iz Londona nekoj nepoznatoj osobi u Veneciji, u veljači 1761. godine. Moli ga da provjeri što je s posljednjim pločama koje su još uvijek tu na graviranju. Navode se naslovi deset grafika, od kojih za posljednje tri misli da ih radi Zucchi. Kada očekuje da će biti gotove?³³⁾

Iz Rima se James javlja Robertu u London u proljeće 1761. i traži probne otiske tabla, da im može odrediti redosljed i numerirati ih. U Veneciji moraju gravirati još jedino unutrašnjost Jupiterova hrama (mauzoleja) i akvedukt. Salje mu i daljnji popis pretplatnika, među kojima su i Mlečanin slikar Ant. Zucchi i graver Dominico Cunego iz Verone.³⁴⁾

Tjedan zatim javlja sestri Jenny da je upravo dobio od Zucchija iz Venecije tri dobro izvedene gravire: dva presjeka i jedno pročelje Vestibula (Peristila).³⁵⁾

A sestri Peggy dva mjeseca potom da je iz Venecije dobio otisak "velikog trga" (Peristila), pa je tamo u radu još jedino grafika sfinge. Grafike akvedukta i Jupiterova hrama (mauzoleja) izvodi u Rimu Veronežanin (Domenico Cuneo).³⁶⁾

I dalje iz Rima obavještava James dva mjeseca potom Roberta: "Mislim da sam ti u prošleme pismu pisao o stanju u kojemu se nalaze gravire Splita. Sve su gotove osim jedne na kojoj se upravo sada radi, a to je ruševina (?) unutrašnjosti Jupiterova hrama. Također sam pripremio bilješku o tablama u knjizi, te o redosljedu gravira koju ću ti poslati i iz koje ćeš vidjeti da će ukupno biti 52 table i 62 gravire, jer su ponekad na jednoj stranici 2 ili više manjih gravira, ovo stoga da knjiga ne bude predebela, a time se istodobno i štedi papir, a i ljepše izgleda. Što se tiče mjera, s njima ću započeti odmah, sada kada imam sve gravire i mjere koje odgovaraju modulima i konceptu redosljeda kako ih dalje namjeravam označavati, a dimenzije ću održavati prilično općenitima, jer detalji nisu zanimljivi. Čim budu označene, poslat ću ti ih zajedno s gravirama i njihovim objašnjenjima."³⁷⁾

U sljedećem pismu iz Rima, bez nadnevka, piše James Robertu da je i gravira akvedukta gotova, te da je s njom zadovoljan. Jedina nedovršena je gravira unutrašnjosti Jupiterova hrama (mauzoleja). Bit će sretan ako je vidi prije namjeravanog putovanja na Siciliju.³⁸⁾

Ali ni 12. siječnja 1762. nisu iz Venecije stigle u London najnovije gravire ni Zucchijeva slika bareljefa. Neki major Roy već je uplatio 37 pretplata, a Robert očekuje da će ih još uplatiti.³⁹⁾

Posljednje pismo Jamesu, s mnogim podacima u vezi sa završnim radovima na knjizi o Dioklecijanovoj palači, poslao je Robert Adam iz Londona 8. veljače 1762. Robert se ne slaže s njihovim prijelomom knjige, jer je u najavi izdanja bilo navedeno da se ona sastoji od 60 bakrenih plača folio formata, a prema Jamesovoj kompoziciji ima iz samo 52. Robert je stoga i neke malene gravire smjestio na zasebne listove, premda su time ti listovi dobili previše bjeline. Ne slaže se ni s Jamesovim prijedlogom da se u knjizi otisne i kraljev portret, jer bi to bilo prevulgarno, a već se godinama to ne običava. Ne slaže se ni s prijedlogom da Piranesi u svojoj novoj knjizi otisne Adamov portret, što ga je načinio. Dovoljno je što je u jednoj tabli Campo Martius umetnuo medaljon sa svojom i Adamovom glavom.

James je savjetovao da se osim natpisa pod svakom gravirom doda tekst iz sadržaja knjige kojim bi svaka tabla bila opisana. Robert misli da sa tabla treba ukloniti svaki tekst, ili ostaviti samo kratak engleski, ali ne i namjeravani francuski.

"Mislim da bi uvodna ilustracija (frontespice) i nešto od samoga djela trebalo doći odmah iza posvete, a zatim predgovor; potom uvod koji bi objaš-

njavao raspored prostora u antičkim zgradama; zatim objašnjenje tabla s podacima u kojem se stanju arhitektura nalazi; zatim bi išle same table redoslijedom koji ti prilazem."

Kritizira nepromišljenost Clérisseaua u vedutama. Tako su stube maloga hrama na njegovoj veduti tako glomazne da ih je umjesto 15 nacrtao 10. *Stubište nije, kako veli, bilo izrađeno od opeka s mramornim umecima, već od kamena. Također je na vanjštini mauzoleja naslikao stupove na stranama oktogona, kojih nema, jer se tek naziru u podu.*

"Poznato ti je da smo svojedobno namjeravali prikazati unutrašnjost Jupiterova hrama (mauzoleja) u njegovom sadašnjem stanju, s gotičkim sjeđalima... (?) i još jedan bočni prikaz Peristila. Poslije smo to uklonili, jer smo smatrali da i bez toga imamo dovoljno tabla, ali sada ne znam što kazati u vezi s ove četiri koliko nam ih još treba. Da smo ih i namjeravali izraditi, nikada ne bi bile gotove." Prije je Robert namjeravao priložiti i jednu tablu s Morlacima među ženama, ali su i inače vedute prepune "pigmeja".

Robert je pročitao predgovor i uvod što mu ih je James vratio i izvršio u njima nekoliko izmjena, uključujući i onu o Clérisseauu. Clérisseau se drugima žalio na svoju situaciju u vezi s ovom knjigom, pa mu je Robert prigovorio da se žalio na svoje najbolje prijatelje, kako na Jamesa, tako i na Roberta.

Grupe sa seljanima u unutrašnjosti hrama, veli Robert, djeluju neobično i više bi odgovarali u velikim vedutama, gdje im je i mjesto, ali je sada prekrasno da se to ispravlja.

Pita Jamesa jesu li hijeroglifi na drugoj sfingi stvarno ucrtani ili su imaginarni. Također, na temelju čega je pretpostavio da je cesta od Salone do Splita išla po akveduktu, premda je postojala dobra trasa kamene ceste od Salone do Dioklecijanove palače; uostalom, cesta po akveduktu bila bi preuska. Predlaže, konačno, natpis na graviri s planom sadašnjega Splita i okolice, koji i nalazimo na tome planu.

Na kraju 1762. posao je na graviranju tabla za knjigu o Dioklecijanovoj palači gotov. James planira svoj oblazak iz Italije. Razilazi se sa suradnicima u Italiji. Clérisseau će još zadržati u vezi s daljnjim svojim planovima. Zucchi će ostati u Italiji dok mu ne nađe odgovarajući posao u Engleskoj. Cunego ima ženu i djecu, pa ostaje u Italiji, gdje je koristan, a u Londonu bi bio suvišan.⁴⁰⁾ Tako se razišla "regimenta gravera", kako je naziva James u jednome kasnijem pismu.⁴¹⁾

I u posljednjem pismu koje spominje splitsku monografiju James šalje sestri Betty iz Rima 19. veljače 1763. popis talijanskih pretplatnika na knjigu.⁴²⁾ Daljnje ga zanimanje za grčke spomenike vuče u južnu Italiju i na Istok, pa u sljedećim njegovim pismima nema više podataka o njoj.

Knjiga je 1763. u Londonu već u tisku, o čemu daljnji arhivski podaci šute.

Prije nego je dan u tisak, tekst knjige je povjeren najistaknutijem klasičističkom teoretičaru toga doba J. J. Winckelmannu. On se o knjizi, u pismu

prijatelju Volkmannu u lipnju 1762., najpovoljnije izrazio: "...Uskoro će se objaviti na engleskome veličanstveno djelo koje sadrži točne crteže palače cara Dioklecijana u Saloni... Komentar na engleskome bio je meni dan na kontrolu. On je sastavljen razumno i ukusno."⁴³⁾

U posljednjem sačuvanom pismu što se odnosi na splitsku knjigu piše Betty Adam bratu Jamesu u prosincu 1762.: "Bob je potpuno bolestan od svih publikacija, osobito od pretplata."⁴⁴⁾

Konačno je reprezentativna knjiga velikoga folio formata o Dioklecijanovoj palači u Splitu objavljena 1764. godine. Ona je općenito dočeka kao jedno od najistaknutijih sličnih izdanja osamnaestoga stoljeća, izvršivši svojim brojnim i tehnički vjerodostojnim nacrtima Palače i njezinih ukrasnih pojedinosti (osim slobodnije crtanim vedutama) vidan utjecaj na klasicističku arhitekturu i na klasicistički duh druge polovice osamnaestog i prve polovice devetnaestoga stoljeća uopće.

Međutim, najpoznatiji tadašnji britanski povjesničar, autor "Sutona i pada Rimskog Carstva", Edward Gibbon zamjera knjizi da je točnost njezinih prikazivanja ponešto popuštala pred dopadljivošću crteža i gravira.⁴⁵⁾ I suvremeni istraživač arhitekture Roberta Adama i njegove monografije o Dioklecijanovoj palači, Ian Gordon Brown u katalogu i koncepciji izložbe u Edinburghu i Londonu 1962.–63. i u nekoliko radova o Adamovoj knjizi izlaže tezu da je znatan dio graviranih tabla u knjizi više plod slikovite maštovitosti toga doba, nego arheološke i arhitektonske točnosti i vjerodostojnosti.⁴⁶⁾ I u navedenim pismima Robert i James u više navrata kritiziraju Clérisseauove netočnosti u crtanju antičke arhitekture na splitskim vedutama.

Potrebno je, međutim, utvrditi na što se odnose te netočnosti i na koje suradnike u knjizi. Knjiga je, kao što smo vidjeli, rezultat kolektivnog rada većeg broja suradnika, iako su osnovna zamisao, poticaj i vođenje cijele organizacije složenoga posla bili u rukama nominalnog autora djela, arhitekta Roberta Adama.

Ne ulazeći ovom prigodom u analizu znanstvene arheološke egzaktnosti Adamova djela, moramo imati na umu da je to doba kada je arheologija kao znanost tek u začetku i da Roberta Adama baš tom knjigom možemo smatrati i začetnikom arheološke znanosti, jer je jedan od prvih autora koji se nije zadovoljavao Vitruvijevim ili Palladijevim predlošcima, nego je vršio arhitektonska i arheološka istraživanja (i djelomična sondažna iskapanja) na izvorima. Sjetimo se da je područje arheoloških istraživanja tada, sredinom osamnaestoga stoljeća, još bilo vrlo suženo, jer se u Grčku ili na Istok pod turskom upravom teško moglo doći, a da su iskapanja u Pompejima, Herkulanumu, ili ona etruščanskih spomenika, tek bila počela i bila malo poznata javnosti. Pogledamo li ranije snimke i rekonstrukcije Dioklecijanove palače, poput one Georga Whelera ili J.B. Fischera von Erlacha, potpuno fantastične i nedokumentirane postojećim antičkim ostacima, onda Adamove snimke i rekonstrukcije Dioklecijanove palače predstavljaju prvo njezino znanstveno

proučavanje, koje će tek u dvadesetom stoljeću donekle ispraviti i dopuniti E. Hébrard, G. Niemann i noviji istraživači. Najuočljivija pogreška Adamova bila je u pretpostavci (na temelju proučavanja rimskih antičkih građevina, Vitruvija i Palladija) da je tlocrt istočne polovice carevih odaja simetrično istovjetan sa zapadnom polovicom. Moramo, međutim, uzeti u obzir da je Adam imao barem donekle pristup u otpadom zakrčene zapadne podrumske prostorije, ali su mu istočne, potpuno zatrpane, bile nepristupačne. Inače su arhitektonske snimke i tehničke snimke ukrasnih građevnih detalja uglavnom točne i precizno crtane. To su izvodili crtači Brunias i Dewez pod njegovim nadzorom. Problematične su tek neke Clérisseauove vedute grada i ambijenata unutar palače i oko nje. Međutim, i u vezi s njima moramo uzeti u obzir različite namjere autora. Clérisseauove table, poput one uvodne (I), ili one s tlocrtom grada i okolice (II.), ispunjene su slikovitim i romantičnim ruševinama, antičkim motivima sabranim uglavnom iz istog okoliša, ali prekomponiranima i preoblikovanima u ulomcima i u drugim ambijentima. U tim tada uobičajenim kompozicijama (nadahnutima i Piranesijevim grafikama) ne možemo tražiti vjerodostojnost ni samih spomenika u cjelini, ni njihovih smještaja, već težnju ukrašavanju knjige i pomodnost vremena. (Zanimljivo je da je sam plan Splita na tako slikovito složenoj tabli začuđujuće precizan i točan.) Clérisseau, više slikar nego arhitekt i arheolog, osobito je bio sklon isticanju takve slikovitosti, katkad i na račun točnosti i vjerodostojnosti. Diskretnije takve dekorativne elemente on unosi i u svoje vedute Splita, nastojeći ih ukomponirati više slikarski nego arheološki, ali tvrdim da su neki takvi usputni "dekorativni" detalji u to doba u Splitu imali i svoje stvarno opravdanje, a mi ih ne poznajemo jer su vremenom iščeznuli. Najtipičnija nam je u tome Clérisseauova panorama Splita i luke s jugozapada. Svi elementi u prvom i drugom planu, koji nam se čine proizvoljnima, plodom slikarove mašte, stvarno su postojali, možda tek nešto proizvoljnije odabrani ili s nešto izmijenjenim perspektivama. Tako je maleni paviljon na žalu izvan gradskih zidna predstavljao klaonicu ili neki sličan gradski objekt izvan zida, a jednako su stvarni tijeskovi za masline ili grožđe na obali. Čak su i naoko proizvoljni slikoviti "ukrasi" u desnom prednjem dijelu slike stvarno postojali. Građevina s klasičnim stupovima sjeća nas na takvu klasicističku kapelicu uz sjeverni zid franjevačke crkve (kasnije porušenu), a slikovita fontana uz koju se dva čovjeka kupaju dokumentira česmu sumporne vode koja je tu izvirala i bila poznata kao ljekovita.

Drugi je slučaj s uklanjanjem cijelih građevina na nekim Clérisseauovim crtežima (i po njima izvedenim grafikama). To ne moramo smatrati krivotvorinama ili površnostima crtača (ili gravera), već tada uobičajenom željom klasicizmom zadojenih slikara, graditelja, arheologa i ljubitelja umjetnosti da istaknu ono što je antičko, a svjesno eliminiraju ono što su smatrali "nagrdama" kasnijih barbarskih stoljeća. Sjetimo se uklanjanja ranoromaničkoga zvonika nekad nad malim hramom, želje i nastojanja većine stručnjaka,

čak i devetnaestoga stoljeća, za čišćenjem antičkih ostataka Dioklecijanove palače od svih kasnijih dogradnja. Stoga, kad Clérisseau eliminira na svojim vedutama novije građevine, čini to svjesno i s opravdanjem u određenoj klasicizmu zadojenoj sredini. Međutim, nije to samo Clérisseauova intervencija, nego i intervencija Roberta (pa i Jamesa) Adama. Naime, neki Clérisseauovi izvorni crteži Splita i antičke arhitekture u njemu (sačuvani uglavnom u petrogradskoj Eremitaži, jer ih je on, u oskudici, bio prodao ruskoj carici Katarini II.) dokumentiraju stvarno stanje, ali je Adam, savjetujući gravere, na konačnim grafikama unutrašnjosti mauzoleja, u kojemu je Clérisseau nacrtao i sve srednjovjekovne i kasnije dogradnje i dopune (uključivši i propovjedaonicu i Jurjevu gotičku kapelu), sve te dogradnje uklonio i prikazao unutrašnjost u čistom antičkom izgledu.

Za razliku od Clérisseauovih slikovitih veduta (koje su se prodavale i kao zasebni listovi, da uokvireni ukrašavaju tadašnje domove), ostali tehnički nacrti, rađeni pod nadzorom Roberta Adama, a gravirani pod njegovim ili Jamesovim nadzorom, vrlo su vjerni izvorima. Jednako su na arheološko-arhitektonskoj zamjernoj visini brojne rekonstrukcije, kako cjeline palače, njezinih vanjskih zidina, tako i pojedinih antičkih građevina, Peristila, Vestibula i sl.; naravno, uzevši u obzir da je arheologija tada bila tek u povojima i da se ni od stručnog arheologa, a kamoli od arhitekta i ljubitelja antičke arhitekture, ne bi moglo više očekivati.

Stoga je Adamova reprezentativna monografija Dioklecijanove palače u Splitu, za koje je djelo ponajprije zaslužan Robert Adam, ali i čitava ekipa njihovih suradnika: brat mu James, pisac teksta Robertson, recenzent Winkelmann, crtači i graveri, sve do tiskara i knjigoveža, od prvorazrednog značenja za daljnji razvitak klasicizma uopće, za početke arheologije, za klasicističku arhitekturu i unutrašnju dekoraciju diljem cijele Europe i djelomično Amerike, za slikarsku i grafičku umjetnost i, konačno, za izdavaštvo visokog dometa. Split i Dioklecijanova palača odigrali su u tome presudnu pokretačku ulogu.

B I L J E Š K E:

- 1) *Rvins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia* by R. Adam F.R.S.F.S.A., Architect to the King and to the Queen. Printed for the Avtor. MDCCLXIII
- 2) *Clerk of Penicuik Muniments. The Scottish Record Office, Edinburgh.* (By permission of sir John Clerk). Sva pisma navedena u ovoj radnji odnose se na građu toga arhiva. (Odlomke pisama navodim u prijevodu Radovana Kečkemeta.)
- 3) John Fleming, *Robert Adam and his Circle*, London, 1962; Isti, *The Journey to Spalatro, The Architectural Review*, London, 1958, str. 103-107; Petar Šegedin, *Nekoliko pisama Roberta Adama, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 15, Split, 1963, str. 163-192; Ian Gordon Brown, *The picturesque vision, Apollo*, London, CXXXVI, (1992, str. 76-82; Isti, *Monumental reputation, Robert Adam and the Emperor's Palace*, Edinburgh 1992.
- 4) Duško Kečkemet, *Neobjavljeni predgovor Roberta Adama u knjizi o Dioklecijanovoj palači u Splitu*, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, 9, Split, 1977, str. 231-248.

- 5) Pismo Roberta Adama bratu Jamesu, Firenca, 31. I. 1755, Arhiv Edinburgh br. 4762; Robert Jamesu, Firenca, 19. II. 1755, 4764; Robert bratu Johnu, Rim, 31. V. 1755, 4775; Robert Jamesu, Rim, 4. VII. 1755, 4777; Robert sestri Jenny, Rim, 5. VII. 1755, 4778.
- 6) Robert Jamesu, Rim, 11. IX. 1756, 4817. (Pismo je u cjelini objavio P. Šegedin u navedenim Prilozima, str. 173–175).
- 7) Robert Jenny, Rim, 30. III. 1757, 4833; Robert sestri Betty, Rim, 24. IV. 1757, 4835;
- 8) Robert Peggy, Venecija, 6. VII. 1757, 4840.
- 9) Neobjavljeni Adamov predgovor. N.dj. (bilj.4.).
- 10) Robert Jamesu, Split, 6. VIII. 1757, 4841. Izvorni tekst pisma: P. Šegedin, n. dj. bilj. 3, str. 183–184, faksimil str. 169, 171, sadržaj str. 167–168.
- 11) Robert Jamesu, (?), 1. XI. 1757, 4843.
- 12) Robert Betty, Augsburg, 17. XI. 1757, 4844.
- 13) Robert Nelly, Rotterdam, 17. XII. 1757, 4845.
- 14) James Nelly, London, 1. II. 1758, 4847.
- 15) Robert Jamesu, London, 17. VI. 1758, 4848.
- 16) James Robertu, Edinburgh, 25. VI. 1758, 4849.
- 17) Robert Jamesu, London, 11. VIII. 1758, 4850.
- 18) Robert Jamesu, (?), 5. IX. 1758, 4852.
- 19) Robert Jamesu, London, 11. XII. 1758, 4854.
- 20) James Jenny, Venecija, 2. VII. 1760, 4862.
- 21) James Nelly, Venecija, 9. VII. 1760, 4863.
- 22) James Betty, Venecija, 15. VII. 1760, 4864.
- 23) James Peggy, Venecija, 18. VII. 1760, 4865.
- 24) Robert Jamesu, London, 24. VII. 1760, 4866. (Sadržaj i prijepis pisma u n. dj. P. Šegedina, str. 168–173, 184–191.)
- 25) Vidi: G. Brown: *Monumental Reputation*, cit., str. 42–43.
- 26) James majci Mary, Venecija, 5. VIII. 1760, 4867.
- 27) James Robertu, Venecija, 13. VIII. 1760, 4868.
- 28) James Robertu, Venecija, 20. VIII. 1760, 4869.
- 29) James Betty, Venecija, 17. IX. 1760, 4872.
- 30) James Peggy, Venecija, 24. IX. 1760, 4873.
- 31) James Williamu, Venecija, 30. IX. 1760, 4874.
- 32) James Betty, Venecija, 25. IX. 1760, 4877.
- 33) Robert nepoznatome u Veneciji, London, 24. II. 1761, 4887.
- 34) James Robertu, Rim, 7. III. 1761, 4889.
- 35) James Janny, Rim, 14. III. 1761, 4890.
- 36) James Peggy, Rim, 23. V. 1761, 4896.
- 37) James Robertu, Rim, 25. VII. 1761, 4905.
- 38) James Robertu, Rim, (?), 4908.
- 39) Robert Jamesu, London, 12. I. 1762, 4992.
- 40) James Robertu, Rim, 4. XII. 1762, 4949.
- 41) James Williamu, Rim, 8. I. 1763, 4955.
- 42) James Betty, Rim, 19. II. 1763, 4957.
- 43) J.J. Winckelmann: *Briefe*, Berlin 1952–57, vol. II, str. 237, 248.
- 44) Betty Jamesu, London, 21. XII. 1762.
- 45) E. Gibbon: *Decline and Fall of Roman Empire*, pogl. XII.
- 46) I.G. Brown, n.dj., bilj. 3; *Isti, Archeology and Ambition, Robert Adam and Diocletian's Palace at Split, Minerva*, London, sv. 3, br.4, VII–VIII 1992, str. 30–32; *Isti, Ruins and Reputation. The Art Quarterly*, 10, ljeto 1992, str. 39–41.

Duško Kečkemet

THE ROBERT ADAM'S BOOK ON THE DIOCLETIAN'S PALACE IN THE
FAMILY CORRESPONDENCE

Summary

The British architect Robert Adam (1728-1792) stayed in Rome from 1754 to 1757 in order to improve his education and to study classical architecture. Desiring to publish some work on the Roman residential architecture, as his contribution to the contemporary Classicism, he visited Split in 1757 to study the monumental ruins of the emperor Diocletian's palace. He was accompanied by assistants: French painter Ch. L. Clérissseau who was to draw town views and general views of the Roman buildings in the Palace, and two drawers: A. Brunias and L.-B. Dewez who were to draft architectural and decorative details. He himself studied, conducted archeological researches and diggings and made reconstructions of the Palace. He described his voyage and stay in Split to the family in his letters sent from Rome, Venice and Split. Engravings for the representative book on the Diocletian's palace were done by Venetian, Roman and London engravers F. Bartolozzi, F. Zucchi, P. Santini, D. Cunego, E. Rooker, F. Patton, A. Walker, J. Basire, P. Mazell, J. Green, among others. The final Introduction was written by the historian W. Robertson (after a comprehensive, unpublished introduction by Adam), and the book was reviewed by J.J. Winckelmann before printing. After the Robert Adam's return to London, his brother James went to Italy to supervise the Venetian engravers. Among the vest correspondence between the four Adam brothers - Robert, James, William and John, their mother Mary and four sisters - Jenny, Peggy, Nelly and Betty, kept in Edinburgh (The Scottish Record Office, Clerk of Penicuik Muniments), there are about fifty letters mentioning Robert's voyage to Split as well as the work by a team of assistants that followed in the years to come, till the book actually got published (Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia by R. Adam F.R.S. F.S.A., Architect to the King and to the Queen. Printed for the Autor. MDCCLXIII).

The book on the Diocletian's palace was a most important contribution to the then young science of archeology as well as to the further development of classicist architecture in England and abroad. General views of the Palace and the buildings in it as well as the drawings of architectural details are quite accurate and reliable, and the Robert Adam's reconstructions are at very high level for the time, still some views of the town and the Palace made by the painter Ch. L. Clérissseau in a superior drawing manner, are unreliable and imaginative in certain details which caused criticisms both by Robert and James Adam and by today's critics. However, there should be appreciated the general classicist spirit of the epoche resulting in removing of the medieval and later objects from such views, these usually being considered "barbarian"; also the habit of the 18th ct. painters and engravers of decorating their views with picturesque and imaginary creations made of antique monuments collected from all around. However, some of the object considered invented did exist at the time. The autor therefore considers the criticisms of unreliability of illustrations in the Robert Adam's book partly exaggerated.

Preveo: Radovan Kečkemet